

NOTES D'ARXIU

PEP VILA

De vegades quan en una biblioteca o arxiu he de consultar documentació miscel·lània per a una recerca concreta, no resisteixo la temptació d'apuntar altres notes, trobades a l'atzar, materials acumulats que em poden semblar d'interès, encara que el tema no sigui de la meua corda. A *Catalana* (1918-1926), revista literària setmanal fundada per Francesc Matheu, hi havia una secció molt llegida sobre aquesta matèria, en la qual col·laboraven erudits i estudiosos amb interessos de caràcter diferent, en què s'inserien, comentades, notes breus d'intenció diversa, amb el fi d'anar posant a disposició del lector retalls de vida per a futures obres de més alta consistència. Aquestes notes miscel·lànies que avui transcriu i anoto, que, per raons circumstancials, principalment per la seva brevetat, no donen per fer un gran article, són candidates a convertir-se en material de recerca per a eventuals articles nous o per matisar estudis ja existents.

LA NOTÍCIA DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS ARRIBA A GIRONA (1611)

L'any 2009 s'ha commemorat el IV centenari de l'expulsió dels moriscos del regne de València, ordenada pel lloctinent marquès de Caracena, el 22 de setembre de 1609. El 29 de maig de 1610 van començar a ser embarcats als ports dels Alfacs els moriscos del regne d'Aragó i del Principat. Al llarg d'un trimestre foren embarcades unes 40.000 persones, excepte un grup nombrós de la diòcesi de Tortosa, que gaudia d'una certa integració. En aquella època, el príncep podia decidir la religió dels seus súbdits. En una ocasió, Felip II va dir a un ambaixador del Papa que no volia ser sobirà d'heretges, ja que els jueus conversos i els moriscos es regien per lleis pròpies. La diàspora

morisca, la seva problemàtica i el seu desterrament han estat ben estudiats.¹ Molts dels desterrats, abans de fer el viatge definitiu cap al nord de l'Àfrica, anaven primer a França. Travessaven els passos dels Pirineus. Sabem que uns vint o vint-i-cinc mil moriscos passaren a França des d'Aragó o des de Navarra, en un viatge penós, no exempt de perills i de contrarietats. Entraven al país veí pagant una moneda per cap, quan no se'ls espoliaven els béns de valor que portaven. Antonio Domínguez Ortiz explica així la tria de la ruta francesa:

«La elección del camino por el norte se explica porqué la huída directa a países mahometanos constituía un delito; en cambio, desde Francia podían embarcarse hacia el norte de África; es probable que algunos de estos moriscos pensaran quedarse a residir en Francia aprovechando las favorables disposiciones iniciales de Enrique IV. En otro capítulo veremos como las esperanzas quedaron defraudadas.»²

L'1 de maig de 1610 la corona espanyola ja havia tancat la frontera de França perquè aquests desplaçats no poguessin tornar. L'assassinat del monarca francès Enric IV,³ el 14 de maig de 1610, va complicar molt les coses.

¹ Antonio Domínguez Ortiz y Bernard Vincent, *Historia de los moriscos. Vida y tragedia de una minoría*, Madrid, Alianza Editorial 1985; Henry Charles Lea, *Los moriscos españoles. Su conversión y expulsión*. Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert». Diputació d'Alacant, 1990. Pel que fa a l'experiència francesa llegiu: Louis Cardaillac, *Le pasaje des morisques en Languedoc*, «Annales du Midi», 83, Tolosa, 1971, pàg. 259-298. Íd., *Morisques en Provence*, «Les Langues Romanes», Montpellier, LXXXIX, 1971, pàg. 297-316.

² Pàg. 178.

³ «El asesinato de Enrique provocó una confusión generalizada. La Force [governant i memorialista de l'època] nos dice que a su regreso a Béarn tras el asesinato, se encontró que el virrey Aytona había enviado a un grupo de cuatro o cinco mil ancianos, mujeres y niños a las cumbres de las montañas de la frontera bearnesa, y que allí las guarniciones les habían impedido que siguieran adelante; los españoles no les permitían volver, les habían dejado allí con escasas provisiones, y únicamente les proporcionaban más cobrándoselas a unos precios desorbitados. Por entonces se presentó en Jaca don Pedro Colonna con un grupo de unos cinco o seis mil moriscos, mayoritariamente vasallos suyos, y pidió se les autorizase a pasar la frontera. Además, otro grupo numeroso estaba intentando atravesarla por un punto diferente, a cuatro o cinco leguas de distancia. La Force ordenó el cierre de la frontera. [...] La Force se dirigió a la reina el 25 de junio, comunicándole sus temores de que aquellos infelices, desesperados, intentarían cruzar la frontera por la fuerza, con lo que se vería obligado a masacrar a una multitud inermes, cosa que constituiría un acto de barbarie sin precedentes. [...]. La reina respondió el 7 de julio, aceptó el plan de La Force y expresó sus simpatías hacia los moriscos; el 9 de

Des de França s'inicià una forta repressió contra aquest col·lectiu després de la mort del seu monarca, aspecte aquest que no entrem a jutjar en aquesta breu nota.

A l'Arxiu Municipal de Girona, secció de correspondència,⁴ es conserva una breu comunicació del 25 d'agost de 1611, en la qual els cònsols de la vila d'Elna adrecen als de Girona, en què els adverteixen dels perills i de possibles aldarulls. En una gaseta de l'època els informen de la repressió que aquest col·lectiu ha patit al Llenguadoc i al Rosselló en voler penetrar a l'interior de França. Alguns d'aquests grups estaven refugiats a Perpinyà i a Elna.

«Noves de coses de França refferidas als magnífichs cònsols als 25 de agost 1611» [Arxiu Municipal de Girona I.1.2.6]

«Que de manament de la Reyna de França se han de traure los moriscos de son Regne, molta part d'ells per terra, y posar aquells en Rosselló; y tras de aquells ve molta gent de guarda de peu y de cavall y lo Príncipe Comte arriba en Narbona amb mil cavalls dins vuit o deu dies; y tras d'ells dos Prínceps ab vuit-cents rossins quiscú que van a la solta ab appellido⁵ de fer resistència als moros no se'n tornen en França⁶ y que en Fitor y ha sinch o sis capdets⁷ y estan tractant ab francès de Fitor, y se entèn que estan registrant les forses de Perpinyà y de Elna y quants peus tenen de llarch y quanta gent y ha menester per a pendre Elna al mig del dia o a l'altra qualsevol hora, y quanta passos y ha de la devesa de don Onofre de Homs fins a Elna y de les coves a Elna y dels Caputxins a Elna.»

julio escribió de nuevo a La Force ordenándole que admitiese al menos número posible de moriscos, de forma que no supusieran una carga para sus propios súbditos, que era en quienes había de pensar, antes que en los miserables exiliados» (Lea, *op. cit.*, pàg. 347).

⁴ Correspondència 1.1.2.6. Elna

⁵ Habitants d'una vila situada a 10 quilòmetres de Requena.

⁶ «Es verdad que ante las proporciones que tomaba el éxodo y la mala disposición de las poblaciones ante gentes extrañas, de diversa religión y muchas en lamentable estado, enfermos y sin recursos, cambió de actitud; en 25 de abril [1610] ordenó a las ciudades del sur de Francia que los dirigieran sin demora hacia los puertos de mar más próximos para su embarque; los que trataran de quedarse podrían ser enviados a galeras. [...] El parlamento de Languedoc llegó a amenazar con la horca a los que se obstinaran en quedar en Francia.» (Domínguez Ortiz / Vincent, *op. cit.*, pàg. 227)

⁷ Amb crida per manar un armament.

REGISTRO,
Y ESTADO
DE LA IMPERFECCION,
ruindad, y malicia de las
MUGERES.

SACASE
De la Sagrada Escritura, y de otros muchos
Autores de credito Sacros, y humanos.

*Dedicase à la muger buena, perfesa,
y virtuosa.*

Optima Fœmina rarior Phœnice.

EN GERONA,

Por GERONYMO PALOL,
Año 1698.

UN LLIBRE RAR: «REGISTRO Y ESTADO DE LA IMPERFECCIÓN... DE LAS MUGERES» (GIRONA, 1698)

A la biblioteca particular de l'amic Albert Rossich hem pres nota d'un llibre imprès a Girona l'any 1698, absent en els catàlegs de les nostres biblioteques i arxius. Com que es tracta d'una obra misògina fa que sigui rara i curiosa de consultar: El títol fa així:

Registro y estado de la imperfección, ruindad y malicia de las mugeres. Sacase de la Sagrada Escritura, y de otros muchos autores de crédito sacros y humanos. Dedicase a la muger buena, perfeta y virtuosa. Optima foemina rarior Phoenice [La dona més bona és més rara que la fenicia] Gerona, G. Palol, 1698, 8º. Sense paginar. Signatura: A2, A3, A4. Dedicat [A la buena, perfeta y virtuosa muger]

A la portada hi ha un gravadet en què es mostra com David talla els cabells a Goliat.

El contingut d'aquesta obra fou refutat, un any després, per un altre llibre, imprès aquesta vegada per dos llibreters associats, un de Girona i un segon de Barcelona:

Defensa política y gustosa conversación entre marido y muger, en la qual la mi señora con sapientísimas razones convence y se defiende del oprobrio le hizo leyéndole el papel intitulado «Registro y estado de la imperfección, ruindad y malicia de las mugeres». Sácala a luz con licencia de su marido, la misma muger, y la dedica a la Excelentísima Señora Doña Agustina de Toledo y Portugal. Barcelona, R. Figueró. A costa de R. Trellas Librero de Gerona, véndese en su casa; y en Barcelona en la de layme Batlle, Librero, 1699, 8º, 43 pàg. Véndese a dos sueldos y medio.

Els repertoris bibliogràfics consignen aquestes altres dues edicions, que no hem vist:

- *Registro y estado de la imperfecta ruindad de malicia de las mugeres.* En Barcelona por P. Escuder. 17..?

- *Registro y estado de la imperfecta ruindad de malicia de las mugeres.* Barcelona, 1822, 12º, 16 pàg. [Contrarregistro de las mugeres en donde son aforados los defectos de los hombres, 28 pàg]. Vegeu: Palau: 253838-253841.

Com podem llegir en aquesta breu transcripció es tracta d'un text misogin. L'obreta destilla una clara aversió al gènere femení: «Lo que te enseña la santa Escritura y los antiguos autores expresan, como les toca, que no siendo buena, como requiere tu nombre, eres la criatura más imperfeta del mundo, no siendo enteramente perfeta, eres espuma y escremento de la naturaleza, y no siendo virtuosa eres la semilla de las desdichas y assis mesmo no siendo buena, perfeta y virtuosa eres el manantial de las pendencias y rencillas, el imán de los ignorantes, el açote de la sabiduría, el tizón del infierno, la pajueta para el vicio, la sentina de toda inmundicia, un monstruo de la naturaleza, un mal necesario, otra diforme chimæra, un deleyte dañoso, el ançelo del demonio, la enemiga de los ángeles, el más atrevido animal, un abismo de ignorancia, una confusión de calumnias, una monstruosa mentira, un naufragio de la vida humana, la polilla del odio, la aumentadora del pecado, la enemiga de la quietud, el bosque de toda altivez, una cruel tiranía, la vanidad de las vanidades, un zelo celoso, un ángel en las calles, un demonio en casa, un lloro en las ventanas, un cuervo en la puerta, una cabra en el jardín, una insufrible hedor en la cama.»

BEGUDES I ALIMENTS SERVITS AL TEATRE DEL PALLOL DE GIRONA
DURANT EL CARNAVAL (1773)

Molt curiós és aquest imprès, per a la història dels costums i de l'alimentació, conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Girona. Recull una tarifa de preus setcentista, en lliures, sous i diners. La llista permet fer-se una idea del que la gent podia comprar, per després menjar i beure durant les celebracions carnavalesques, en els entreactes dels saraus, balls, enmig de les obres representades en aquests dies de disbauxa. Els queviures més cars eren els pastissos de carn i les empanades. L'imprès duu aquesta data: Gerona, 8 de febrero de 1773.

Estado de los precios en que deberá vender el assentista del Teatro del Pallol los comestibles, bebidas y licores a los que concurran a los saraos públicos en el presente Carnaval [1773] y es como sigue:

NOTES D'ARXIU

	ll.	s.	d.
Por cada capón enlardado a la francesa	-	18	9
Más por cada polla grande igualmente enlardada a la francesa	-	15	-
Más por cada pastel ⁶ fino de pichones	1	10	-
Más por cada pastel fino de perdices	1	17	6
Más por cada empanada dulce	1	10	-
Más por cada plato regular de manjar blanco	-	7	6
Más por cada plato regular de Quema ⁷	-	7	6
La libra de huevos de faltriquera ⁸	-	9	-
La libra de esponjados de almendra ⁹	-	12	-
La libra de panecillos amargos ¹⁰	-	8	-
La libra de panecillos de pasta almolda dulces	-	7	6
La libra de rosquillas cubiertas	-	9	-
La libra de rosquillas lisas	-	7	6
Cada biscocho de Saboya ¹¹	-	-	8
Cada pan de Turco ¹²	-	-	8
La libra de mostachones ¹³	-	8	-
Cada biscocho de Mallorca	-	-	6
Cada gabolete ¹⁴ de toda especie	-	2	6
Cada coca de manteca redonda	-	1	4
Las cocas bambas ¹⁵	-	3	9
La mitadella ¹⁶ de malvesia de Sitjas Los vasos los regulará a dicha razón	-	7	-
La mitadella de garnatxa Los vasos los regulará a dicha razón	-	3	9
La mitadella de vino blanco Los vasos los regulará a dicha razón	-	3	-

⁸ Pastís de carn picada amb llard, espesseït amb pa i formatge ratllat.

⁹ Entenem "crema".

¹⁰ Dolç fet de rovell d'ou amb sucre.

¹¹ Ametlles cobertes d'un sucre torrat, porós.

¹² Fets amb ametlles amargues.

¹³ Amarats amb almívar i ruixats amb rom.

¹⁴ En forma de mitja lluna?

¹⁵ Panets fets amb ametlla, sucre i canyella.

¹⁶ Gots més amples de la boca que del fons, que servien de motlle.

¹⁷ Panets dolços farcits de crema i nata.

¹⁸ Unitat de mesura equivalent a mig litre.

UNA PÀGINA OBLIDADA DE LA HISTÒRIA DEL CIRC A GIRONA

En la nostra cultura hi ha tot un seguit d'espectacles no literaris que, per raons diverses, han estat bandejats de la nostra història cultural. Són gèneres i subgèneres efímers en els quals l'idioma dels actors no suposava cap problema, i que han servit durant centúries d'esbarjo per a diverses classes socials, generalment les capes inferiors. Són espectacles, representacions considerades menors per la seva modèstia, per les seves dosis d'improvisació, perquè no han deixat empremta ni testimonis, ja que s'han fet, gairebé sempre, sense guió ni suport documental, al carrer, a places, a fires, a mercats, a locals municipals i a barraques modestes. La premsa de l'època, fins allà on arribava, de vegades n'informava mitjançant anuncis que pagaven els mateixos interessats.

Abans de l'arribada i consolidació dels circs estables tal com els hem conegut, existien a casa nostra les companyies de pas, majoritàriament còmiques, espanyoles, franceses i italianes, que anaven de poble de poble. Eren el que en castellà s'anomenen «cómicos o comediantes de la legua» que feien temporada, que amb els seus carruatges viatjaven amb totes les seves pertinences, amb una certa seguretat, quan les circumstàncies ho permetien. Aquests grups principalment familiars escenificaven acudits còmics de poca volada, pantomimes de baralles, escenes de caire militar, exercicis gimnàstics, proves eqüestres, artificis de foc, representaven titelles, teatre d'ombres xineses. També sovintejaven els balladors a la corda, els voltejadors, els equilibristes, els qui practicaven la lluita física, els jocs amb peses, amb espases, els espectacles d'exhibició muscular o de força, els prestidigitadors... D'altres feien imitacions d'animals i d'actituds humanes, eren contorsionistes, feien experiments físics, ventrilòquia, transformisme, llançaven al cel petits globus aerostàtics, tota una novetat, etc. Bona part d'aquests espectacles eren derivacions i desviacions de l'antiga *Commedia dell'arte*. Recordem ara aquells versos de Charles Baudelaire copiats del poema *Boemis de viatge*: «Els homes van a peu / amb armes renoueres / custodiant els carros on dormen apinyats, / deixant vagar pel cel els ulls apesats / pel nostàlgic enyor de les absents quimeres.»

Aquests companyies de còmics eren, sovint, mal considerades. Els comediantes que anaven d'un lloc a l'altre eren vagabunds, representaven un garbuix de problemes d'ordre públic per a les autoritats. Encara que en unes *Instrucciones para el arreglo de Teatros y Compañías Cómicas de estos*

Reynos fuera de la Corte (1801) hi podem llegir: «Se prohiben desde ahora las compañías cómicas llamadas de la legua, cuya vagancia es comunmente perjudicial a las buenas costumbres, y su conjunto compuesto de personas corrompidas, llenas de miseria y de vicios», l'any 1801 aterrarà a la vila una companyia de «baylarines y sombras xinescas». L'any 1802 arriba a Girona una altra companyia de «físics», antecedent dels mags, d'artistes que feien espectacles de «sombras xinescas».

A Catalunya aquestes manifestacions culturals han estat poc estudiades. El crític i estudiós Xavier Fàbregas en el seu llibre *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica* (Barcelona, 1975) va inventariar les representades a Barcelona durant la primera meitat del segle XIX, a partir dels anuncis apareguts en el *Diario de Barcelona*.

A l'Arxiu Històric Municipal de Girona, dins de la secció de correspondència, es conserva una carta molt curiosa, escrita en un castellà vulgar, pintoresc, que respectem, en la vigília de la Revolució Francesa, per un d'aquests còmics, un ciutadà de Marsella, prou agosarat, que forçosament s'havia de desplaçar amb un carruatge de cavalls per tot aquest arc mediterrani, que puntualment s'adreça al Secretari de l'Audiència de la ciutat de Girona, i li demana permís per poder actuar al teatre de la ciutat durant les properes fires. L'any 1769 l'Ajuntament de Girona va decidir utilitzar el Pallol, antic magatzem de grans, com a Teatre de Comèdies. Les obres, però, són lentes. Les més importants no es faran, però, fins al 1799: «A fin de habilitarla para Coliseo o Theatro de Comedias.»

La lectura del text fa l'efecte que l'empresa familiar de Josep Forioso no era la primera vegada que actuava a Girona. Aquestes petites companyies practicaven una certa endogàmia, ja que els pares ensinistraven els fills i aquests continuaven amb la tradició en la qual col·laborava tot el grup familiar. En aquesta avinentesa Forioso demana un permís de treball, pregunta si el teatre de comèdies de Girona es troba lliure per tal de poder oferir al públic gironí el seu espectacle de funambulisme, de salts acrobàtics amb corda, i de focs d'artifici. En cas que hi hagués espai lliure i que l'autoritat ho acceptés, l'artista demana que se'l contesti, en francès, a la llista de correus de Narbona, ciutat on, de ben segur, en aquell moment, possiblement, treballava.

El text

Josep Forioso

Catalunya

Al Señor Scretario de la Audiencia, en la casa de la Ciudad, en Gerone
Marceilla, le 8 octubre 1789

Muy Señor,

Me alegraré que estas cortes letres le hallen con salud, la que me asiste (a Dios guarde) por lo que sea de su mayor agrado.

Sabrà vuestra merced como el motivo de no haver venido el año pasado en esta ciudad de Gerona a trabaja]r de mi oficio de saltador de querda, fue haber sabido que el teatro estaba ocupado con los comediantes espanyoles; pero haora estoy determinado de venir por este feria de esta año, y assí vuestra merced me hará la gracia y favor de enbiarme ha decir, si tendré el permiso de trabajar, y si el teatro estará desocupado, y que yo puede trabajar en él, en mi arribo. Y vuestra merced me hará el fabor de la respuesta en francès, en Narbona en la posta restante, no digo más por no cansarle sinó que Diós Nuestro Señor le concede muchos años de vida como para mi deceo.

Sabrà vuestra merced como traygo todos los chismes de hacer fuego de artificio, y quando estaré aquí nos divertimos grandemente. Recibirá vuestra merced muchísimos abrazos de toda mi familia desdel más grande asta el más pequeño; y de mi los recibirá a su mayor gusto.

Y Josep Forioso besa las manos de vuestra merced, su más seguro y humilde servidor Joseph Forioso.

El sobre escrito de la respuesta pondrá vuestra merced a Josep Forioso dicho *farfarello dansor* de querda en Narbona, posta restante, y todo en francés.

